

Todor Kuljić¹
 Univerzitet u Novom Sadu
 Filozofski fakultet

GROB I SEĆANJE

(Tanatosociološka analiza pesme „Svetli grobovi“ Jovana Jovanovića Zmaja)²

Sažetak: Grob i spomenik su oblici prostornog sećanja koje osiguravaju pijetet i identitet. Nisu to samo mesto ukopa nego su i simbolične konstrukcije smisla i oslonac samoviđenja živih. Ne nose poruke mrtvih, nego se preko njih živi obraćaju živima. U ovom prilogu je analizirana pesma „Svetli grobovi“ Jovana Jovanovića Zmaja kao primer neobično izdiferenciranog simboličkog kapitala groba nacionalnog delatnika. Zmaj je grob Đure Jakšića video kao orijentir koji uklanja lutanje mladih oko traženja uzora, ali i kao mesto sećanja na kom se hrabri nacionalno oslobođenje od ugnjetavanja stranih velikih sila.

Ključne reči: grob, sećanje, identitet, simbolička funkcija mrtvih

1.

Grob i spomenik su uvek zamišljeni kao oslonac onog segmenta samoviđenja grupe koji počiva na pamćenju. Grobovi služe individualnom sećanju, ali i kolektivnom pamćenju. Grobovi, spomenici i sakralna mesta nisu objekat živih, naprotiv, živi su njihov objekat. Uprostoravanje skamenjenih simbola smrti je višefunkcionalno, jednako kao što se i veze sa umrlima održavaju na različit način i uvek u zavisnosti od socijalne situacije, političkih potreba i od hegemonije kulture žaljenja. Pri tome uvek treba razlikovati spontani iskreni bol pojedinca od planskog i sračunatog žaljenja grupe. U oba slučaja je reč o raznovrsnom pripisivanju simboličke funkcije mrtvima.

Kada živi žale umrle uvek organizuju žalbeni ritual koji treba da nametne uverenje o nadmoći kolektiva nad pojedincem. Kod javne upotrebe smrti još je važnije istaći kontinuitet žrtvovanja i doslednost nestalih u borbi koja osigurava neuništivost kolektiva. Otuda je funkcija javnog obeležavanja pojedinačne smrti uvek isticanje nesmrtnosti kolektiva i njegovih vrednosti. Zato što je svakom društvu potrebna budućnost izvan smrtnosti, lako je pojmljivo da je i politika uspešnija što više kontroliše ovaj speci-

¹ todorunbg@ptt.rs

² Prilog je deo iz neobjavljene studije „Tanatopolitika“ rađene u okviru projekta 179035: *Izazovi nove društvene integracije u Srbiji: koncepti i akteri*, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

fično ekstatični postmortalni segment ideologije. Smrt je odveć važan simbolički kapital da bi ga politika ignorisala. Selektivno akcentovani život umrlog jeste onaj normativni sloj retorike koji propisuje poželjne vrednosti. Na delu je emocionalizovano dekretiranje smisla. Govor na grobu je spoj iskazivanja počasti i tuge. Još više od toga, istaknute vrline umrlog su željeni spoj mrtvog sa živima.

U tom pogledu prednjače javni spomenici koji nisu uvek prenosioci autentičnog izvornog traumatičnog doživljaja, nego ga često domišljaju i konstruišu. Neće se pogrešiti ako se kaže da je grob primer da nema jasne granice između simbola i fikcije. Simbolično opštenje sa mestom gde se nalazi istruleli leš drage osobe nema nikakve veze sa realnošću jer iz zemlje nema povratnog odgovora. Najveću simboliku ove vrste nosi Hristov grob za koji mnogi teolozi tvrde da u njemu i nema skeleta jer se Hrist vaskrsao i uzneo u nebo. Simbolizacije vezane za smrt su verovatno najmaštovitije ne samo otuda što je telesna smrt izvan iskustva, nego i otuda što je politički vrlo upotrebljiva. Uprkos neujednačenosti političkog uticanja, ne prestaje se sa normiranjem i ovekovečavanjem smisla preko spomen-obeležja? Kada je počela ova praksa? U užem smislu, izraz spomenik javlja se tek početkom novog veka. Tek je Martin Luter prevodeći Stari zavet zamenio grčku reč *mnenosynon* i latinsku reč *monumentum* nemačkom rečju *Denkmal*. Sve do ove Luterove inovacije nije bilo slične reči u srodnim jezicima (Alings, 1996: 3). Inače, ovaj izraz je sve do 18. veka slabo korišćen. Tek početkom 19. veka spomenik stiče današnje značenje. Javni spomenici počinju da se koriste kao znaci prošlosti koji mogu da probude sećanja.

Grob je uvek bio emotivno mesto sećanja. Ali od kraja 18. veka grobovi javnih političkih i kulturnih ličnosti stiču sve jaču ulogu u stvaranju nacionalne svesti. Grobovi kao *memento mori* preuzimaju ulogu nacionalnog panteona. Ovi institucionalizovani prostori sećanja kroje identitet pojedinca i grupa: pristalice okupljene na grobovima jasnije se razdvajaju od drugih. Naročito zapamćivanje grobu i imenu osiguravaju pesnici. Ranije više nego danas. Aleksandar Makedonski je plakao na grobu Ahila ne zato što ga je žalio, nego zato što je sažaljevao sebe jer za svoja dela nije mogao naći Homera. Bar tako je pevao italijanski pesnik iz 16. veka Lodoviko Ariosto (citirano prema: Assmann, 2006: 42). Drugim rečima, bez velikih pesnika, kao ideologa naročitog kova, ne mogu se konzervirati velika dela. Grob, kao ukopno mesto, po sebi je efemeran. Ukoliko nije opevana, apelativna snaga groba se pre ili kasnije troši. U ovom duhu treba tumačiti i romantiku Jovana Jovanovića Zmaja. Slava, odnosno trajno pamćenje, jeste istinski svetli grob. Ali osigurači slave su uvek bili istoričari i pesnici kao Horacije i Šekspir, a u usmenim kulturama rapsodi i guslari. Ni Kosovski mit nije izuzetak iz brojnih primera romantičarskih poetskih spojeva mašte velikih rapsoda i učinika velikih vojvoda. Grobovi kao mesta sećanja su česta tema poetskih domišljanja. Grob fiksira smisao, a ritual osigurava prenošenje hegemonog grupnog smisla pojedincima. U ovom prilogu će biti razmotren jedan domaći obrazac sećanja i nametanja smisla preko groba.

2.

O tome kako pamćenje pesnika centrirano oko groba organizuje sadašnjost i budućnost uverljivo svedoči pesma Jovana Jovanovića Zmaja „Svetli grobovi“ koja je ispevana 1879. i prvi put deklamovana na poselu koje su priredili đaci Više beogradske gimnazije 1879. u korist porodice Đure Jakšića. Pesma je prevedena i na engleski u Kembridžu 1933. Ova pesma zaslužuje pažljivu analizu zbog neobično izdiferenciranog simboličkog kapitala groba nacionalnog delatnika. Kod njenog tumačenja treba imati na umu da je ova rodoljubiva pesma pisana u znaku romantičarskog okretanja ka prošlosti i buđenja nacionalnog romantizma. Antiimperijalni nacionalni romantizam, u kom je grob nacionalnih radnika i žrtve međugeneracijska spona, jeste idealni obrazac, jedinstvo života i smrti i svetla tačka u mraku prošlosti.

Zmaj kao romantičar nije slučajno izabrao upravo grob kao ključnu figuru sećanja. Njegova pesma ima normativnu i formativnu ulogu: opominje na očuvanje vrednosti i nastoji da ojača jedinstvo grupe. Pesma počinje slovenskom antitezom koja sadrži pitanje i izričiti odgovor:

*Bejaste li, braćo moja mlada,
Da l' bejaste vi na groblju kada*

*Aj, na groblju, na golemu!
Ta uvek smo mi na njemu.*

Grob je ključni simbol i metafora širokog segmenta prošlosti na koju se moramo oslanjati jer sve što imamo značajno oslanja se na važne mrtve pregaoce. Grobovi simbolišu pojedinačni i kolektivni smisao, bude sećanja i politička osećanja. Još više od toga, grob je metafora sveukupnog prostora i dubokog nadistorijskog osećanja.

*Groblje j' zemlja kom se hodi,
Groblje j' voda kom se brodi,
Groblje, vrti i gradine;
Groblja, brda i doline;
Svaka j' stopa
Grob do groba.*

Grob je sinonim i metafora prošlosti u kojoj smo duboko zaronjeni. Zmaj na neki način čak sumnja u materijalne simbolične forme konkretnog prostora groba. Istinska slava je u pamćenju koje nije omeđeno u grobnom prostoru, pa čak nije ni usimbolisano. U svakom segmentu oslanjamo se na prošlost, a grob je sveprisutno mesto nasleđa, delo ranijih generacija. Okruženi smo na svakom koraku prostorom na kom se umiralo, pa smo i sami otuda nerazdvojiva alka lanca generacija.

*Groblje j' spomen doba sviju;
Groblje, knjige što se štiju;
Povesnica svih zemalja,*

Grobovi su simbolički kapital kolektivnog pamćenja, trag u vremenu bez koga bi se izgubio identitet naroda. Preko groba su istorija, kolektiv, narodni duh i smrt tesno povezani.

*Starostavnik cara, kralja,
I čitulja viših slika,
Izbranika, mučenika,
Od početka, pamtiveka;*

Reč je o panteonu besmrtnika, izabranih delatnih velikana i to ponajviše onih koji su oplemenjeni trpljenjem. Groblje je prostorni simbol kontinuiteta društvene grupe, a spomenik je materijalni simbol mrtve ličnosti. Tu se pruža kolektivni odgovor smrti, to su mesta kolektivnog opštenja. Bez mrtvih uzora nestajemo, zato ih treba čuvati, a grobovi su dijalektički spoj smrtnosti i besmrtnosti. Uslov je, naravno, slava. Za slavu kvalifikuje vojni i kulturni učinak i otuda su slavni prisutni i van groba.

*Sve j' to groblje –
Al' je i kolevka.*

Ovo je ključna dijalektička antiteza pesme. Ritual na grobu pretvara smrt od destruktivne sile u obnoviteljsko rađanje. Suprotnost između groba i kolevke je naravno prividna. Grob i kolevka su, zapravo, jedno. Budućnosti nema bez prošlosti, a na grobu se odvija obred grupe. Nije reč samo o tome da odlazi pojedinac i da ostaje grupa, nego su i sami grobovi autentični posrednici obnove. Za Zmaja grob nije samo metafora prošlosti. Više od toga, pesnik ističe simbolički kapital obeleženog mesta ukopa kao vrednosnog uzora i kao izvora. Nije to mesto žalosti, nego, naprotiv, izvor nove snage. Ako smrt i jeste prirodni red stvari, grob velikana je iznad ovog reda stvari. Filozofski rečeno, smrt ništenjem pojedinca slavi opštost (Konstantinović, 1969: 291). Nesmrtni politički kolektiv je nacija koja se hrani telesnom smrću svojih pripadnika.

*Nema broja, ni imena,
U visinu zvezdam' svima,
Kamo l' broja i spomena
U zemljici grobovima!
Milione progutala j' tama,
Crna tama mnogih tisućleća,
Niko ih se više i ne seća...*

Smrt običnog pojedinca ostaje nesymbolisana i nesvladana uopštavanjem zato što onaj ko nije dovoljno tipičan i snažan izraz grupnih vrednosti nužno tone u zaborav. Istorija melje mnoge kosti.

No pogdekom uvek gori sveća!

Samo su retki savladali anonimnost koju donosi smrt.

*Il' je sveća, il' je ime svetlo,
Il' su dela koja se ne gase,
Pa redove nedoglednog groblja
Svojom zrakom krase.*

Besmrtni su se delom uzvisili iznad efemernosti i anonimnosti postojanja, zato što su zrakom i svetlom svladali mrak zaborava. Dela trajne vrednosti osiguravaju nesmrtnost. Nesmrtna kulturna dela su nesmrtna spona kolektiva i metafora prožimanja pojedinačnog opštim.

*Ti grobovi,
Stari, novi,
Oni sjaju
Svakom naraštaju.*

Grobovi zaslužnih su putokaz novim generacijama. Reč je o grobovima koji su trajni simbolički kapital nesmrtnosti grupe i nadgeneracijski markeri poželjnih vrednosti. Još više od toga ovi grobovi raspolazu „energetskim karakterom identitetske simbolike“ (Asman, 2011: 176). U skladu s tim istinski opasna smrt nije fizički nestanak neponovljivog pojedinca, nego stanje u kom se njegovo delo ne prihvata od mlađih generacija.

*Kad se umlje u prošlost udubi,
U tamnini da se ne izgubi;
Kad se pustiš u davnine svete,
U davnine i svete i klete,
Da ti mis' o puta ne pomete.*

Grobovi zaslužnih redukuju složenost i kaos prošlosti zato što su vrednosni orijentiri ponašanja koji pomažu da se ne izgubimo u vremenu i da ne napustimo ključne vrednosti grupe. To su mesta sećanja, prostori „usymbolisane nesmrtnosti koja pokušava da se zatvori u svoj ovekovečeni sistem vrednosti“ (Konstantinović, 1969: 293).

*To su vatre doglasnice,
Pružajuć' se iz daljnih eona,
U povorci onoj dugoj,
Dosvetljujuć' jedna drugoj,*

Svetlost koja svladava mrak je verovatno najviša vrednosna simbolička signatura groba. Svetli grobovi redukuju nepreglednu složenost prošlosti. Grobovi slavnih su spone i veze između generacija, neuništivi kameni simboli koji su oslonci kontinuiteta nacionalne svesti. Neprestana simbolizacija života na grobu potrebna je nadempirijskom kontinuitetu opštosti kolektiva, a u stvari jeste simbolička Opštost. Razni maštoviti politički kolektivi suzbijaju strah od smrti nadom u kontinuitet nesmrtnne supstance (krvi) ili duha (kulture).

Strujom koja napred leti,

Sećanje je posrednik hoda ka napretku.

Težeć samo jednoj meti.

Prisećanje na slavne sjedinjuje i homogenizuje grupu u stremljenju istom cilju i idejno je ujednačava. Mrtvi se u kolektivnoj mašti moraju uvek povezivati sa živima da se ne bi pokidalo ono što vezuje žive.

*Pa se tako svetle mlazi-
Pa se vide svetli trazi
Jednog duha raznih doba,*

Grob je prostorni garant da tokom vremena vrednosti neće izbledeti. Ova kamena mesta sećanja su nadvremena vrednosna spona koja, slično nacionalnom duhu, vezuju generacije.

Duha kome nema groba.

Grupna svest je neuništiva iako su pojedinci smrtni. Zato grobovi i jesu svetla u mraku, a ne mračna mesta. Njihovu nesmrtnost osiguravaju kolektivne vrednosti čiji su oni samo simboli. Osmišljavanje smrti unutar simboličkog poretka kolektiva jeste uslov stalne produkcije i reprodukcije kolektivne stvarnosti. Grobom posredovani simbolični svet smisla čuva člana grupe od apsolutne grozote smrti (Berghoff, 1997: 122).

*U grob samo sruši kosti,
Strese pep'o koj' mu smeta
Brzem buju viša leta
K uzvišenoj budućnosti.*

Telo jeste prolazno, prah, ali sećanje je neprolazno, pa se preko groba može energija mobilisati za trajanje grupe u budućnosti. Otuda svetli grobovi i nisu mesta gde se iskazuje nemirenje pojedinca sa nestajanjem, tj. nisu to mesta bola i žalosti. Za žalost je sposoban samo pojedinac. Kolektiv, pak, ne žali, nego, naprotiv, u ritualu oko smrti pojedinca traži jačanje

vlastite kohezije. Smrt očvršćava. Sve u svemu, grobovi ne markiraju samo prošlost, nego više od toga, pokazuju pravi put u budućnost.

*Ko s' osvrne da pogledi
Bistrim okom i pogledom
Na grobove ove svetle,
- Povesnice dugim redom, -
Mora čuti kako j' živo,
Kroz vekove, kroz maglinu,
Ded unuku, otac sinu,
Borac borcu dovikiv'o:*

U antici je kult mrtvih vezivao pleme, a i kasnije su na razne načine živi maštovito povezivani kultovima mrtvih. Grob je kopča porodičnih, ali i ratničkih generacija, harizmatičko mesto jačanja borbenog jedinstva i morala. Kolektiv je zajednica mrtvih, živih i nerođenih, a grob uglednika je simbol transcendentne političke zajednice. To je simbolični znamen kolektiva koji pojedincu pruža smisao, koju bi jedino mogla da sruši smrt kolektiva. Da se to ne bi desilo sprečava spasonosno sećanje koje podvlači sponu mrtvih i živih kao branu protiv apsurdne prolaznosti. Zemlja ne pripada samo živima nego i umrlima i nerođenima. Živima je samo privremeno poverena, a ovaj nalog je svetinja.

*Gde ja stadoh - ti ćeš poći!
Što ne mogah - ti ćeš moći!
Kud ja nisam - ti ćeš doći!
Što ja počeh - ti produži!
Još smo dužni - ti oduži!*

Grob je simbolični prostor u kom se ogleda kumulativnost razvoja nesmrtnih grupe, pa je zato ovo mesto sećanja neuništiv simbolički kapital. Dirkemovski rečeno, društvo, koje je za pojedinca bog, traži grob kao oltar. Samo društvo je rezultat kumulativnog učinka generacija, ono je lanac i spona koja drži generacije na okupu, nadgeneracijski entitet. Grobovi su snažno moralno oružje društva, važan deo kolektivne svesti, zato što hrabre da se istraje i da se nastavi, ali i otuda što pomažu grupi da svlada različite krize upravo sećanjem i zaklinjanjem na grobu. Grob je mesto sećanja, ali i maštovita metafora, simbolički kapital koji osigurava fikciju nadvremenog identiteta.

*To su zbori, to su glasi,
Kojima se prošlost krasi,
Što prodiru kroz svet mračni
Sa grobova onih zračni',*

Samo naizgled su grobovi nemi, u stvari jesu vrlo glasni. Kod svladavanja mračne sadašnjice pomažu svetli grobovi izuzetnih kao putokazi stremljenja. Ovde je vidljiva dodatna Zmajeva antiteza između mračne sadašnjice i svetlih grobova kao vrednosnih ideala. Kriza sadašnjice živih prevladava se sećanjem na zavet izuzetnih mrtvih preteča.

*Spajajući gromkom jekom,
I božanskom silom nekom,*

Nisu grobovi mesto tišine, nego su, naprotiv, prostori gromkog hrabrenja. Njihova snažna integrativna spona samo je verbalno legitimisana kod Zmaja božjom milošću. Njegova pesma zapravo pripada onom drugom duhu koji je otvorila još renesansa. Renesansa je, naime, obnovila značaj slave tako što je potisnula sećanje na mrtve i na vlastitu smrt nadom u besmrtnost kulturnog učinka. Na taj način je život nakon smrti izuzet iz ekskluzivne nadležnosti boga jer je stekao svoju zemaljsku varijantu u „životu nakon života“. Od renesanse knjige postaju vlastiti sistem pamćenja i priznavanja, nova dimenzija pamćenja. Cilj je bio napisati nešto vredno i biti čitan (Assmann, 2006: 48). Društvo je postupno stvaralo ustanove za negovanje pamćenja nakon smrti lišavajući crkvu istog monopola. Knjiga je otvorila nove prostore sećanja, ali je i pluralizovala pamćenje i otvorila nove borbe oko sećanja. To je sklop u kom književnik Zmaj veliča učinak književnika Jakšića.

*Spajajući vek sa vekom
I čoveka sa čovekom.*

Istorijska veza između živih lišena grobova, tj. oslonca na prošlost, nema kontinuiteta. Nema identiteta bez kontinuiteta. A kontinuiteta nema bez snažne simbolične spona – groba.

*Oko svakog svetlog groba
Baš ka' gore oko zvezda*

Zvezde su kod pesnika uvek sinonim nedostižne slave i sjaja. Grobovi slavnih su svetli kao zvezde. Nisu to obični, ni uzvišeni, nego najviši ideali kao „tvrđi simbol vrednosti kolektiva koji je nužno okrenut simbolisanju i transcendiranju svega pojedinačnog – prolaznog“ (Konstantinović, 1969: 293).

*Povesnica priča ovo:
Hvatalo se neko kolo,
Kolo mlado, kolo novo,*

Kao i kod Branka Radičevića, i kod Zmaja je kolo znamen sloge grupe, objedinjavajuće nad-ja, zalog večne mladosti i trajanja. Kolo na grobu

preusmerava tugu u radost. Radost se odvija na mestu žalosti i to je samo na prvi pogled paradoksalno. Nije reč o arhaičnom magijskom plesu plemena oko mrtvaca, nego o simboličkom kapitalu groba uglednog pokojnika (Njegoša, Jakšića). Grobovi uglednih integrišu žive preko ideala koje je branio pokojnik, pa se na taj način život pravda preko smrti. Zmajeva pesma vrvi od simboličkih tanatoloških antiteza ali i sinteza. U njoj grob kao ključna metafora miri nepomirljive suprotnosti (svetlost i mrak, radost i žalost, stare i mlade, mrtve i žive), hrabri, mobilise i u službi je života i optimizma, a ne žalosti. Na delu je romantičarska poetska apoteoza kolektivizma jer je grupni duh svet vrhovne poslednje istine koji traži potvrdu na grobu tako što negira važnost i mogućnost smrti značajnog pojedinca.

Novo cveće, stabla stara;

Izdanaka nema bez korena i stabla. Stabla su mrtva, a izdanci su živi.

*Duše čiste, srca mlada,
Naslednici sveta žara;*

Grobovi su mesta poleta i zaklinjanja. Svladavaju smrt poreklom, ali i idealima,

*Tu se sleg'o život mladi
Da se s grobom razgovara.
„I ti pade, dragi brate!“
„Nisam, deco, vas dok traje!“*

Veza sa grobom je simbolizacija nezaludne smrti za budućnost novih naraštaja.

*„Je l' ti borba bila teška?“
„Pokušajte, milina je!“*

Borba nije teška, nego je, naprotiv, smisao življenja, a time i milina, pa je zato smrt u borbi podsticaj na nova pregnuća.

*„Šta si hteo? Kud si poš'o?“
„Tamo gde se stiči mora!“*

Grobovi lišavaju dilema, otklanjaju sumnje i nedoumice, pa su agensi neposustajanja u ostvarenju imperativa grupe.

*„Zar je vera tako jaka?“
„Uvek jača od zlotvora!“*

Mrtvi poručuju da se neprijatelj može svladati samo snažnom verom u ispravnost nadindividualnog cilja.

*„Malo nas je koj' bi smeli!“
„Al' vas jaka sila kreće!“*

Nije važan broj, važnija je snaga uverenja kao osnova borbenog morala, poručuju mrtvi od autoriteta.

*„Zar ko može stići celi?“
„Ko posumnja, nikad neće!“*

Sumnja je najveći neprijatelj na putu ka idealima. Grob posreduje i dogme u koje se ne može sumnjati, kolebljivi ne mogu dosegnuti zadati cilj.

*„A ko behu oni divi,
Koji su te napred zvali,
Koji su te ojačali,
Koji su ti krila dali?“ -
To bejahu ideali!*

Svetli grobovi su ideali i uzori ponašanja.

*Bez njih nema više leta
Nad oblakom mraka gusta;
Bez njih bi se malaksalo,
Bez njih bi se brzo palo,
Svet bi bio grob bez cveta,
Život prazan, - mladost pusta!*

Lišena grobova, kao mesta zaveta i sećanja na ideale, grupa bi se rasula, oslabila, poklekla, mladost bi bila mlaka i nenadahnuta, a život besmislen.

*Oko svakog svetlog groba
Prikuplj'o se život novi,
Naslednici svetog zara,
Kupili se sokolovi,
Pijuc' dušom svetle zrake-
Jest, tako je, braćo draga,
Ti grobovi nisu rake,
Već kolvke novih snaga!*

Ključna simbolična antiteza između rake i kolecvke se svladava tako što se grob markira kao spoj života i smrti. Bez sećanja i posete grobu nema istinske obnove. Otuda na grobu nema mesta očaju zbog definitivnog nestanka konkretnog čoveka. Optimizam kolektiva natkriljuje očaj. Smrt nikako nije definitivni kraj, niti ništavilo, nego tvoračka snaga obnove.

*I vam je, jaoj, pao
Stegonoša dičnog stega-
Al' je sin' o grobak novi:
Vi stojite oko njega.*

Grob uglednog sija u mraku smrti. To je jedinstvo poreknutog ništavila smrti. To je komunikativna smrt koja mobilise grupu na aktivnost i ne dozvoljava joj da ostane na pasivnom očaju. Nije to mesto sećanja na onu vrstu žalosti kakva je tuga majke za umrlim detetom, žalost koja je u osnovi nekomunikativna uprkos empatiji i iskrenom saosećanju okoline. Ne, svetli grobovi ne podnose tugu, ličnu žalost ni očaj usamljene monade. Oni su prostor aktiviranja grupnog žara i otuda harizmatički potencijal naročite vrste.

*Tu pogleda brat na brata,
P'onda gore, p'onda u se,
Grudi drkću, usta čute,
Ali duše razumu se.*

Emotivna homogenizacija u sećanju na mrtve je komponenta bez koje nema vaskrsa ni obnove.

*Da l' to snaga niče nova?
Daruj, Bože, blagoslova,
Da vas združi bratska sloga,
Zavetnike koji s' kupe
Oko groba Đurinoga!*

Zmajeva pesma samo je naizgled protivrečna. Ona je dijalektički niz simboličkih antiteza između života i smrti i u tanatosociološkom smislu jeste svedočanstvo jednog osobenog perioda u istoriji srpskog naroda. Cilj romantičnog okretanja prošlosti jeste sloga. Zmaj traži jedinstvo zavetovanjem na grobu i mobilise smrt u cilju narodnooslobodilačkih ciljeva južnoslovenskog oslobođenja. Iako se u pesmi izričito ne pominju nacionalni motivi, ona je nastala u vremenu kada su počela prožimanja nacionalnog i južnoslovenskog oslobodilačkog idealizma.

3.

Slična dijalektika života i smrti još izričitije se sreće u hilijastičkom jugoslovenskom nacionalizmu mladobosanaca koji je tridesetak godina kasnije izrazio Gavrilo Princip stihom u tamnici:

*„Al' pravo je rekao pre
Žerajić, soko sivi:
Ko hoće da živi, nek mre,
Ko hoće da mre, neka živi“ (Dedijer, 2010: 169).*

Nalik Zmajevoj, i Principova antiteza smrti i života poručuje da smrt za ideju nacionalnog oslobođenja osigurava trajni život, dok je obični pasivni život u stvari smrt, odnosno mirenje sa nepravdom. Dok je mladobosancima bio uzor Bogdan *Žerajić*, koji je 1910. u pokušaju da *ubije* generala Marijana *Varešanina*, tadašnjeg upravitelja BiH, promašio, pa se ubio, Zmaju je u tadašnjem Novom Sadu bio patriotski uzor Đura Jakšić.

Sličan imperativ borbene grupe da se na grobu ne kuka, nego slavi, i da smrt nije tragedija, nego ponos, beležen je u ritualima crnogorskog plemenskog društva. Verovatno nije slučajno sarajevski srpski list *Bosanska vila* 1910. godine objavio prilog Toma Orahovca „Roditelji Njegoševi nad njegovim mrtvačkim odrom“ (Miljić, 2011). U tekstu stoji da je Njegošev otac Tomo nad mrtvim sinom rekao: „Pomoga vi Bog braćo Crnogorci, dao Bog i sveta Trojica, da ova smrt mojeg sina i vašega i mog gospodara, bude srećna za sve nas i našu vitešku zemlju!“. A Njegoševa majka Ivana je upozorila: „Braćo Njegoši, sokolovi crnogorski, nije to lijepo što činite, nije pravo da plaćete i kukate za Vladikom. Nije on rođen za plakanje, niti je radio za kukanje.... Treba da plaću i da kukaju one majke koje rađaju, nose i čuvaju izrode, izdajnike i pogani ljudske, a ja ne“ (cit. prema: Miljić, 2011). Iako nema istorijskih dokaza za ove reči, važna je heroizacija junačke smrti i tradicionalizovanje društvenointegrativnog imperativa grupe u kolektivnom pamćenju: „Za junakom se ne plaće“.

Ništa manje nije ni Zmajeva pesma banalna žalost niti je trivijalno kliktanje na Đurinom grobu. Grob ovde nije ni mesto sujeverja, nego su romantičari, okrećući se grobovima, veličali slavnu prošlost i čuvali je od zaborava. Nije to ni obično osmišljavanje potrage za jednoobraznošću zatvorenog plemena preko groba. Zmajevo simbolisanje groba uglednika treba procenjivati u kontekstu vremena i ciljeva. Pesniku je cilj bila homogenizacija zarad ostvarenje antiimperijalističkih i oslobodilačkih, a ne porobljivačkih ciljeva. Usimbolisani Đura Jakšić je signatura nesmrtnog oslobodilačkog pregnuća koje stoji u znaku cilja „Balkan balkanskim narodima“. Zmajeve „Svetle grobove“ treba razlikovati od slične funeralne simbolizacije šovinizma preko grobova u istom regionu krajem 20. veka. Kod Zmaja se ne radi o „banalnom duhu palanke koji upućuje na smrt kao svoju funkciju“ (Konstantinović, 1969: 295), niti o simbolizaciji smrti koja podstiče šovinizam. Nije toliko važna ni verska nota na kraju pesme. Zmaj je Đurin grob video kao orijentir koji uklanja lutanje mladih oko traženja

uzora, ali i kao mesto sećanja na kom se hrabri nacionalno oslobođenje od ugnjetavanja stranih velikih sila. Ovde nije прибежиште бо́жа милост нити nebo, nego se nacija okreће земалjskoj отадзбини i истиче своје културне узоре. Док је хришћанима аутентична домовина било небеско царство, naciji је то овоземалjsка отадзбина.

U mnemotehničkom pogledu „Svetli grobovi“ su neka vrsta srpskog kulturnog imperativa nalik antičkom jevrejskom imperativu „Ne smeš da zaboraviš“. U oba slučaja grob predaka je posrednik nezaborava, s tim što je kod Jevreja pomenuti imperativ kletva, a kod Zmaja tek opomena. Grupe nameću različitu obaveznost sećanja. Jevrejski Deuteronomijum je knjiga koja dramatizuje opasnost zaborava na odlazak Jevreja iz Egipta, a instanca kojoj se polaže račun su bogovi. Različite su i figure sećanja: kod Jevreja je to progon, kod Srba poraz na Kosovu. Premda Zmaj u ovoj pesmi ne pominje Kosovo, pesnik je nedvosmisleno upozorio na potrebu čuvanja identiteta nezaboravom. Zmaj patriotizam vezuje za kult mrtvog pesnika Jakšića. Svaki imperativ koji nameće obavezu sećanja nastoji da integriše sadašnjicu u prošlost. U užem tanatološkom smislu pesma „Svetli grobovi“ je zanimljiv romantičarski pokušaj rašlanjavanja društvene funkcije smrti. U žanrovskom pogledu pesma pripada rapsodskoj kulturi recitovanja zaveta na grobu. Rapsodi kanonizuju heroje i homogenizuju razne grupe zavetom na njihovim grobovima. Unutar epski organizovane i konstruisane prošlosti u prostoru prožetom permanentnim ratovima i nestabilnim državnim granicama i smrt je svečanija, a kolektivna prinuda na poštovanje smrti je snažnija. Opevani grobovi su trajniji od neopevanih i prenose se difuznijom i širom mrežom zvučnih rituala (muzika i pesma) za razliku od onih grobova koji su zapisani samo u prozi. Kod ratničkih naroda, čije je stradanje sačuvano u domišljanim i doterivanim epovima, grobovi su centralni simbolički kapital. Ritam pesme budi osećanja i olakšava pamćenje umrlih uzora, bratimi i homogenizuje razne grupe i mobilizuje ih protiv stranaca. Nalik guslarima, i Zmaj je bio profesionalni delatnik sećanja koji je ritmom stiha uobličio grob kao važno mesto sećanja čime je olakšao ne samo pamtljivost dela mrtvih, nego je i proširio prostor za pripisivanje novog smisla živih.

LITERATURA

- Alings, Reinhard. *Monument und Nation – das Bild von nationalen Staat im Medium Denkmal – zum Verhältnis von Nation und Staat im deutschen Kaiserreich 1871–1918*. Berlin: W. de Gruyter, 1996.
- Assmann, Alaida. *Der Lange Schatten der Vergangenheit – Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. München: Beck, 2006.
- Asman, Jan. *Kultura pamćenja – pismo, sećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*. Beograd: Prosveta, 2011.
- Berghoff, Petter. *Der Tod des politischen Kollektivs: politische Religion und das Sterben und Toten für Volk, Nation und Rasse*. Berlin: Akademie Verlag, 1997.

- Dedijer, Vladimir. „Sreća Gavrila Principa“. *Gradac* 37 (2010): 153–189.
- Konstantinović, Radomir. *Filosofija palanke. Treći Program Radio Beograda* Leto (1969): 251–525.
- Miljić, Marijan. *Njegoševa smrt*, 2011. http://www.montenegrina.net/pages/pages1/istorija/cg_u_xix_vijeku/njegoseva_smrt.htm (posećeno septembra 2012).

Todor Kuljić

TOMB AND MEMORY

(Thanatosociological analysis of Jovan Jovanović Zmaj's poem „The Grave and Its Glory“)

Summary: A tomb and a tombstone are forms of spatial memory which ensure respect and identity. They are not merely burial places but also symbolic constructs of meaning and self-reflection of the living. They do not carry the messages of the dead but rather represent a means of communication between the living. Jovan Jovanović Zmaj's poem „The Grave and Its Glory“ is analyzed in this paper as an example of a well-differentiated symbolic capital of a national hero's tomb. The poet saw Đura Jakšić's grave as a beacon for the role-model-seeking youth as well as a place of memory which encourages national liberation from the oppression by foreign powers.

Key words: tomb, memory, identity, symbolic function of the dead